УДК 811.111’373.6’25:58
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.1/25

Сунько Н. О.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Боднарчук А. Р.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Копилов В. С.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЕТИМОЛОГІЧНЕ ПОХОДЖЕННЯ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ФІТОНІМІВ

Статтю присвячено вивченню етимологічного походження англійськомовних фітонімів, встановленню способів їх перекладу українською мовою. З цією метою у статті надано визначення поняття «фітонім», з’ясовано походження англійськомовної одиниці на позначення вказаного поняття, проаналізовано як запозичені, так і суто англійські фітонімічні назви. Окрему увагу приділено перекладацькому аналізу англійськомовних фітонімів.

У статті визначено, що фітонім є лексичною одиницею на позначення назви рослини. З’ясовано, що фітоніми англійської мови є різнорідними за своїм етимологічним походженням. Велика кількість із них є запозиченими із латинської та грецької мов, що зумовлено романським завоюванням Британії, введенням християнства на її території, розвитком монастирів та діяльності монахів у період Середньовіччя.

Встановлено, що французькі фітоніми з’явились в англійські мові внаслідок Нормандського завоювання та панування нормандського діалекту французької мови на території Британських островів більше, ніж три століття. Французька мова відіграла також роль мови-посередника при надходженні латинських і грецьких фітонімів до англійської мови у визначений період. Наявними, але непоширеними в англійській мові, є й фітоніми німецького та італійського, арабського та китайського походження.

Виявлено, що англійськомовні фітонімічні назви віддзеркалюють сакральні та профанні уявлення британців про рослини та їх роль у житті людини. До складу деяких із фітонімів входять релігійні, міфологічні та реальні власні назви.

У статті також встановлено, що велика кількість англійськомовних фітонімів мають українські еквіваленти. При відсутності подібних одиниць фітоніми англійської мови можуть перекладатися транскодуванням, калькуванням. Для відтворення англійськомовних фітонімів українською мовою вживаються також перекладацькі трансформації. Найбільш поширеною перекладацькою трансформацією, що вживається для передачі фітонімічних назв англійської мови, є перестановка слів. Вживання перекладацьких трансформацій дозволяє адекватно передати зміст англійськомовної фітонімічної назви та пристосувати її до норм наукової української мови.

Ключові слова: *англійська мова, еквівалент, етимологічне походження, спосіб перекладу, українська мова, фітонім.*

Постановка проблеми. Рослини відіграють надзвичайну роль у житті людини та її діяльності. Саме тому рослинний світ вивчається не тільки такою фаховою дисципліною як ботаніка, але й культурологією, фольклористикою, лінгвістикою. Предметом зацікавлення останніх трьох із визначених дисциплін є назви рослин, що надають зрозуміти те, як людина формує знання про світ і його фрагменти, як подібні назви пов’язані з культурою, історією, традицією, релігією, трудовою діяльністю людських колективів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри загальне зацікавлення лінгвістів назвами рослин у різних мовах, про що свідчать розвідки, присвячені тим чи іншим аспектам їх значення [7–9], дослідження ідіом із фітонімічними назвами [5], ще й донині існують прогалини у вивченні фітонімів.

Постановка завдання. Це й зумовило вибір мети нашої статті, яка полягає у встановленні етимологічного походження англійськомовних фітонімічних назв, а також з’ясуванні способів перекладу цих одиниць українською мовою.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістичній літературі фітонімічні назви йменуються також фітоніми [7–9] та фітономени [3]. Поширеним є застосування назви фітонім, що походить від грецького *phyton – рослина*, а також *onyma – ім'я, назва*. Це, в свою чергу, свідчить про грецьке походження англійської лексеми на позначення рослини – *phytonym.*

Зауважимо, що в англійській мові існує велика кількість фітонімічних назв латинського та грецького походження. Процеси запозичення з латинської мови пов'язані, перш за все, з романським завоюванням Британії, впливом римської цивілізації та введенням християнства. Проникнення латинських слів у Британію почалося ще в давньоанглійський період. Римляни познайомили кельтів не тільки з різноманітними овочами та фруктами, але й з рослинами. У садах кельтів почали культивуватись лікарські та харчові рослини, серед яких були: мак – англ. *poppy* – давньоангл. *popig* – лат. *papavor*; м'ята – англ. *mint* – давньоангл. *minte* – лат. *menth* – грецьк. *minthe*; піон – англ. *peony* – давньоангл. *peonie* – лат. *peonie* – грецьк. *paionia*; салат – англ. *lettuce* – давньоангл. *letus(e)* – лат. *lactuca*; петрушка – англ. *parsley* – давньоангл. *peterslie* – лат. *petrosilium* – грецьк. *petroselinon*.

Введення Християнства в Англії в 579 році, що відіграло важливу роль у політичному та культурному житті країни, мало і серйозні лінгвістичні наслідки. Воно сприяло запозиченню латинського алфавіту. В монастирях почала розвиватись філософська та наукова думка, переводились латинські та грецькі автори. У цей період відбувалось також знайомство з новими рослинами, серед яких були: мальва – *mallow* – давньоангл. *meluwe* – лат. *malva* – грецьк. *malakhe;* фенхель – *fennel* – давньоангл. – *fmugl, finule* – лат. *faeniculum.*

В XIII–XV століттях наука під впливом росту міст, мореплавства та торгівлі досягає особливих успіхів. Визначений період був періодом найвищого розквіту латинського мовлення, в який, окрім інших слів, з'яились також терміни на позначення різних декоративних і лікарських рослин: адоніс – *adonis* – лат. *adonis*, – *рослина, названа на честь Адоніса, в якого була закохана Венера*; реп'ях – *agrimony* – лат. *agrimonia* – грецьк. *agremon* – «*біла пляма*» (вважалось, що рослина лікує хвороби очей); піретрум дівочий – *pyrethrum* – лат. *purethron* (рослина використовувалась при знятті жару); роза – *rose* – давньоангл. *rose* – лат. *rosa*; лілія – *lily* – давньоангл. *lilie* – лат. *lilium* тощо.

Ознакою для йменування фітоніма латинського походження *Sundew*, тобто *росянка,* стала можливість виділяти її листям рідину, що блищить на сонці як роса. Фітонім *Sempervivum – молодило* походить від латинських слів *semper – завжди* та *vivus – живий.* Англійська назва лікарської рослини *Colt's foot* (букв. *нога лошати*) є перекладом латинського слова *pes pulli*. Священим у Великобританії вважається рослина латинського походження *Garden Angelica* (букв. *анжеліка садова*) *– дудник садовий або дягель*. Лексема *angelica* походить від латинської назви *angelus – посланець.* Після Другої світової війни в Англії дягель стали вирощувати на дахах домів для захисту від епідемії грипу.

Хоча фітоніми грецького походження не є такими численними, як латинські, вони наявні в англійській мові в достатній кількості. Грецьке походження має фітонім *adonis – адоніс*, *Adonis vemalis – адоніс весняний*, названий на честь царя Кіпру Адоніса, який загинув, та із крові якого, згідно з грецькою міфологією, кожної весни з'являються квіти. Грецькими за походженням є також наступні назви рослин: алоє – *aloe* – давньоангл. *alewe* – грецьк. *aloe*; арніка – *arnica* – давньоангл.– *arnica* – грецьк. *amika*; м'ята – *mint* – давньоангл. *minte* – грецьк. *minthe*; мандрагора – *mandrake* – давньоангл. *mandrakos* – грецьк. *mandragoras*; піон – *peony* – давньоангл. *peonie* – грецьк. *paionia*; мальва – *mallow* – давньоангл. *mealuwe* – грецьк. *malakhe*.

Французькі запозичення на позначення рослин не є такими численними як латинські та грецькі. Вони потрапили до англійської мови після Нормандського завоювання в період XI–XIV століття, коли нормандський діалект давньофранцузької мови був основним на території Британських островів. Саме завдяки нормандському діалекту в англійській мові з'явились такі фітоніми, як: *mullein – коров'як* – давньофранц. *moleine* (суч. *molene*); *pasqueflower – сон-трава* – давньофранц. *pasques* (суч. *pasqueflower*); *pansy – фіалка* – давньофранц. *pensée* (суч. *pensée*); *quince – айва* – давньофранц. *cooin* (суч. *coing*); *currant – смородина* – давньофранц. *raisins de coraunt* (*grapes of Corinth – виноград із Коринфа на Криті*).

Англійська назва *dandelion* (*кульбаба*) походить від французького *dens leonis* – букв. *зуб лева*. Для французів, а пізніше й англійців, істотною характеристикою, яка вплинула на назву рослини, був її зовнішній вигляд: форма листя, що нагадувала гострі зуби лева.

Французька стала також мовою-посередником, через яку до англійської мови надходили фітоніми грецького та латинського походження.

одиницями є зокрема: *chamomile – ромашка* – давньофранц. *camomille* – лат. *c(h)amomilla – грецьк. khamaimelon*; *anise – аніс* − давньофранц. *anis* – лат. *anisum* – грецьк. *anison*; *celandine – чистотіл* – давньофранц. *celidoine* – лат. *c(h)elidonia* – грецьк. *khelidonion*; *sage – шалфей* – давньофранц. *sauge* − лат. *salvia*; *borage − бораго, огіркова трав* – давньофранц. *bourrache* – лат. − *bor(r)ago*; *marjoram – майоран* – середньоангл. *majorane, mageram* – давньофранц. *majorane* – лат. *majorana*.

До англійської надійшли також фітоніми з інших мов. Так, наприклад, одну із англійських назв рослини *Good-King-Henry* (букв. *гарний король Генрі*) було запозичено із німецького фольклору (*Gute Heinrich* був тевтонським добрим духом, який нагадував господарці з хатньою роботою).

Запозиченою з італійської мови є фітонімічна назва *belladonna*, про що свідчать слова *bella – красивий, donna – жінка*. Зауважимо, що в період Середньовіччя богаті італійки закапували очі соком беладони для збільшення зіниць, що вважалось привабливим [10, с. 38]. У 1500 році із Західної Європи до Англії надійшла полинь, що отримала назву *tarragon.* Зазначена назва походить від арабського *tarkhon* – букв. *дракон*. Вважалось, що рослина допомагала від укусів скажених тварин, особливо собак [12, с. 44].

З арабської мови (*zafaran*) через французьку надійшла лексема *saffron* на позначення *шафрану*. Із Китаю до Європи потрапив женьшень, в англійській мові з'явився фітонім *ginseng*, назва якого походить від китайського *gin – людина*, *seng – корінь*. З китайської мови надійшов також фітонім *soya – соя* (китайськ. *shi-yu*).

Попри запозичені одиниці, існує також достатня кількість суто англійських фітонімів. Зазначимо, що в давньоанглійській мові, яка панувала на території Британських островів у V−XI століттях, для позначення будь-якої трави використовувалась лексема *wyrt* [11, с. 32]. Вказана лексема входить до складу і деяких сучасних англійських фітонімів, про що свідчать такі одиниці, як *birthwort* (букв. *родильна трава*) – *кірказон* (*рослина, що сприяє успішним родам*), *lungwort* (букв. *легенева трава*) – *медуниця лікарська* (рослину використовували при лікуванні хвороби легенів), *blood-wort* (букв. *кривава трава*) – *деревій звичайний* (*трава, що зупиняє кровотечу*), *felon-wort* (букв. *felon – панарицій, wort – трава*) – *чистотіл, soapwort* (букв. *мильна трава*) – *мильнянка лікарська, мильна трава* (рослина широко використовується для очищення старих тканин і гобеленів), *woundwort* (букв. *трава від ран*) – *живокіст*, *wallwart* (букв. *трава у стіни*) – *бузина чорна*, s*altwolt* (букв. *солена трава*) – *солонка*.

Зазначена лексема входить також до складу різних фітонімічних сполук, зокрема: *senega milkwort – істод сенега*, *Saint-Peter's wort* (букв. *трава святого Петра*) – *астимур прямостоячий, Saint-John's wort* (букв. *трава святого Джона*) – *звіробій.* Останні дві із вказаних назв свідчать про те, що рослини отримали свої назви на честь святих. Так, наприклад, звіробій було було названо на честь святого Іоанна Баптиста. Зауважимо, що англійській монархи, які розводили різноманітні рослини та володіли також знаннями про якості лікарських рослин, вважали, що звіробій розквітає у День Святого Іоанна [12, с. 50].

На честь діви Марії названа й інша рослина − *marygold* (букв. *золото Марії*) – *нагідки лікарські*. В одному з англійських травників надається таке пояснення появи цієї назви: «*This plant has been called marygold for it was in blow at the times of all the festivals of the Blessed Mary, the word 'gold' refers to its golden rays around the head of the Blessed Mary*» [189, с. 54].

Не тільки релігійні, але й реальні власні назви стають компонентами фітонімів англійської мови. Так, наприклад, за англійською легендою, фітонім *Queen Anne's Lace* (букв. *мереживо королеви Анни*) із власною назвою, що вживається для позначення рослини «*дика морквина*», червоні плями на мереживних суцвіттях моркви символізують краплі крові королеви Анни (1702−1714 рр.), яка вколола собі при шитті палець. Зауважимо, що саме за часів королеви Анни у країні почали вирощувати моркву [12, с. 56].

Англійські назви *houseleek − молодило*, *roof houseleek – молодило покрівельне,* до яких входить давньосаксонське *leac* (*рослина*) та *house* (*дім*), нагадують про те, що рослини висаджували на дахах. Англійська назва талабана польового *dish mustard* (букв. *гірчиця харчова*) вказує на специфічний гірковатий смак рослини та її використання в їжі.

Унікальна здатність фітонімів до акумулювання в їх семантичній структурі історичного та культурного досвіду народу не тільки надає можливість отримувати важливу історико-культурну інформацію про нього, але й може слугувати поясненням труднощів перекладу цих одиниць з однієї мови на іншу. Зауважимо, що велика кількість фітонімів, що були запозичені до англійської мови або з'явились у ній безпосередньо, мають свої еквіваленти в цільовій мові, наприклад: *agrimony – реп'ях, celandine – чистотіл, mint – м'ята, poppy –*

мак, celandine – чистотіл, chamomile – ромашка, goosefoot – сушениця.

Значна кількість англійськомовних фітонімів перекладається різними видами транскодування, серед яких ключове місце займає адаптивне. Сутність визначеного виду транскодування полягає в тому, що за його допомогою «форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу» [4, с. 282], наприклад: *anise – аніс, lily – лілія, rose – роза, vanilla – ваніль, valerian – валеріана, mallow – мальва.*

Також відтворення фітонімів здійснюється за допомогою калькування, зокрема: *annual plant – однорічна рослина, castor oil – рицинова олія, blood root – кривавий корінь.* Зауважимо, що калькування, як спосіб перекладу, «коли відповідником простого чи (частіше) складного слова (терміна) вихідної мови в цільовій мові вибирається, як правило, перший за порядком відповідник у словнику» [4, с. 286], слід застосовувати при перекладі лише за умови відсутності некалькованого еквівалента, зафіксованого у словниках. Так, наприклад, калькування є неприпустим при відтворенні фітоніма *Good-King-Henry*, перекладацьким еквівалентом якого в українській мові є сполука *марь цільнолистова*. Калькуванням бажано не перекладати також складний фітонім *goosefoot*, оскільки його україномовним відповідником, зафіксованим у словниках, є *лутига* [2, с. 114].

При передачі багатокомпонентних фітонімічних назв вживаються також перекладацькі трансформації, скеровані на внесення різного роду змін до компонентного складу одиниць, що підлягають перекладу, та дозволяють «адекватно відтворити їх зміст, враховуючи норми мови перекладу» [1, с. 57]. Зауважимо, що різні перекладознавці пропонують різні класифікації перекладацьких трансформацій [1, с. 57–59; 4, с. 300–315; 6, с. 218–219]. Найбільш поширеною, за нашими спостереженнями, трансформацією, що вживається для передачі фітонімів-словосполучень англійської мови, є перекладацька трансформація перестановка слів, наприклад: *black henbane – белена чорна, lemon verbena – вербена лимонна, mandrake root – корінь мандрагори, psyllium seed – насіння подорожника, white clover – буркун білий.* Внесення подібних змін продиктовано необхідністю пристосування фітонімічних назв до норм наукової української мови.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, фітоніми, що вживаються у англійській мові для йменування рослин, з'явились у ній не тільки безпосередньо, але й були запозичені із інших мов світу: латинської, грецької, французької, німецької, італійської, арабської, китайської. Найбільша кількість запозичених до англійської мови фітонімів є латинізмами та одиницями грецького походження. Ключовим способом відтворення англійськомовних фітонімів українською мовою є еквівалентний. За умов відсутності еквівалентів фітоніми англійської мови відтворюються транскодуванням, калькуванням і за допомогою перекладацьких трансформацій. **Перспективи подальших досліджень** пов'язуємо із вивченням метафоричних і метонімічних фітонімів англійської мови у лінгвістичному та перекладацькому аспектах.

Список літератури:

1. Баранцова І. О., Ткач М. В., Котлярова В. Ю., Основи перекладознавства : навчальний посібник. Мелітополь : Вид-во МДПУ, 2020. 282 с.

2. Великий англо-український словник / під ред. Є. Гороть. Харків : Ранок, 2011. 1700 с.

3. Дудник О. М. Сутність поняття фітономени в лінгвальному просторі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2014. №. 7. С. 59–62.

4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2002. 564 с.

5. Куковська В. І. Фітометафори у паремійних одиницях англійської мови. *Нова філологія*. 2012. № 48. С. 101–104.

6. Кущ Е. О. Семантичні аспекти міграції та способи перекладу англійської термінологічної лексики. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 215–221.

7. Маляренко І. О. Фітоніми на позначення архетипних образів духовного світу австралійських аборигенів в поетичних текстах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. №. 68. С. 174–178.

8. Тихоша В. І. Народні назви фітонімів в українській мові. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 28. С. 215–219.

9. Тєлєжкіна О. О. Фітоніми в поетичному мовленні Леоніда Талалая. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. № 10 (3). С. 125–131.

10. Brew T. Magic and medicine of plants. Montreal : Groupe Librex 1988. 156 p.

11. Brinton J., Arnovick L. The English Language : A Linguistic History. Oxford : Oxford University Press, 2017. 640 p.
12. Matthews L. G. History of Pharmacy in Britain. Cambridge : Cambridge University Press, 1962. 234 p.
13. The New Oxford Dictionary of English / ed. by Catherine Soanes, Angus
Stevenson. Oxford : Oxford University Press, 2010. 2112 p.
14. Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by Ch. T. By Onions. Oxford : Oxford University Press Inc., 1986. 1312 p.
15. Skeat W. An Etymological Dictionary of the English Language. Mineola : Dover Publication, 2007. 656 p.

Sun'ko N. O., Bodnarchuk A. R., Kopylov V. S. ETYMOLOGICAL ORIGIN AND WAYS OF TRANSLATION OF ENGLISH-LANGUAGE PHYTONYMS

The article is devoted to the research of etymological origin of English-language phytonyms, determining ways of their translation into the Ukrainian language. A definition of the notion phytonym is given, origin of the word phytonym is clarified in the article. Borrowed and purely English phytonymic names are also analyzed in it. Special attention is paid to the translational analysis of English-language phytonyms.

Phytonym is considered to be a lexical unit used for designation of a plant. It has been clarified that phytonyms of the English language are heterogeneous etymologically. Many of them were borrowed from Latin and Greek due to the Roman conquest of Britain, the introduction of Christianity on its territory, the development of monasteries and the activities of monks in the Middle Age.

It has been clarified that French phtytonyms appeared in the English language because of the Norman Conquest and the Norman dialect of the French language used on the territory of Britain for more than three centuries. French played the role of the intermediary language through which Latin and Greek phytonyms came into the English language. Phytonyms of German, Italian, Arabic and Chinese origin also exist in the English language. They are not as numerous as phytonyms of Latin, Greek and French origin.

It has been revealed that English-language phytonyms reflect sacral and profane ideas and beliefs of Britons about plant and their role in life of a human being. Some of phytonyms include religious, mythological and real proper names.

It has been also cleared up in the article that a great number of English-language phytonyms have their equivalents. It makes their translation into the Ukrainian language much easier. If such equivalents do not exist in the Ukrainian language, phytonyms of the English language can be translated by transcoding, calquing. Phytonymic units are also rendered into Ukrainian with the help of translation transformations. The most widespread among them is transposition. The use of translational transformations helps to render the English-language phytonymic unit adequately and adapt the translated phytonym to the norms of scientific Ukrainian language.

Key words: *the English language, equivalent, etymological origin, way of translation, the Ukrainian language, phytonym.*